

УМОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАРАХУВАННЯ У ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ

Негода Олена Анатоліївна,

доктор філософії у галузі «право», доцент,
помічник ректора з правового забезпечення
Національного університету харчових технологій

Зарахування зустрічних однорідних вимог як спосіб припинення взаємних зобов'язань двох сторін, кожна з яких одночасно є боржником та кредитором, доволі часто використовується у діловій практиці. Аналіз чинного законодавства дає змогу стверджувати, що ст. 601 ЦК України, яка регулює зарахування зустрічних однорідних вимог, недостатньо повно врегульовує ці відносини та не дозволяє вибудувати оптимальну конструкцію цього способу припинення зобов'язань. У статті проаналізовано судову практику вирішення справ даної категорії, оскільки саме у процесі правозастосування усуваються прогалини правового регулювання відповідних відносин. Цей аналіз дозволив зробити висновок про те, що суди своїм тлумаченням фактично ввели у практику додаткову умову застосування зарахування зустрічних однорідних вимог – умову безспірності. Аргументовано, що безспірними не можна вважати виключно такі вимоги, стосовно яких між сторонами відсутній спір щодо змісту, умов виконання та розміру зобов'язань або відсутні заперечення іншої сторони на заяву про зарахування. Суд має об'єктивну можливість у процесі розгляду спору визначити грошовий вираз вимог кожної зі сторін на підставі відповідних первинних документів. У судовій практиці також розширено тлумачиться поняття однорідності вимог як поєднання однорідності предмету зобов'язань та однорідності підстав виникнення відносин. Зазначені теоретичні нашарування зумовлюють хибну практику судів про відмову у зарахуванні вимог, які виникли з основних зобов'язань, та визнання неоднорідними вимог про стягнення пені, неустойки за невиконання або неналежне виконання зобов'язання за договором, оскільки останні є заходами відповідальності за порушення зобов'язань та сплату заборгованості за цим же договором за поставлені товари, виконані роботи, надані послуги. Автором враховано і досліджено судову практику у справах даної категорії та зроблено висновки про можливість застосування зарахування зустрічних однорідних вимог до різних майнових правідносин.

Ключові слова: зарахування зустрічних однорідних вимог, однорідність, безспірність, припинення зобов'язань.

Nehoda Olena. Conditions for the application of set-off in obligations

Offsetting of reciprocal homogeneous claims as a means of extinguishing mutual obligations between two parties, each of which simultaneously acts as a debtor and a creditor, is quite commonly used in business practice. The analysis of the current legislation allows us to assert that Article 601 of the Civil Code of Ukraine, which regulates the offsetting of reciprocal homogeneous claims, not fully regulates these relationships and does not allow for the establishment of an optimal construction for this method of termination of obligations. The article analyzes the judicial practice of resolving cases in this category, because through the process of legal application existing gaps in the legal regulation of the corresponding relationships are filled. This analysis has led to the conclusion that courts, through their interpretation, have effectively introduced an additional condition for the application of the offsetting of reciprocal homogeneous claims - indisputability. It is argued that only claims for which there is no dispute regarding the content, conditions of performance, and amount of obligations, or no objections from the other party to the claim for offsetting, should be considered indisputable. The court has an objective opportunity during the dispute to determine the monetary value of the claims of each party based on relevant primary documents. The concept of homogeneity of claims is

also broadly interpreted in judicial practice as a combination of the homogeneity of the subject matter of obligations and the homogeneity of the grounds for the emergence of relationships. These theoretical considerations lead to a mistaken practice by courts to refuse the offsetting of claims arising from primary obligations and to consider claims for the recovery of penalties, damages for non-performance or improper performance of obligations under the contract as heterogeneous. However, the latter represent measures of liability for breach of obligations and the payment of indebtedness for the same contract for goods delivered, work performed, or services provided. The author has taken into account and studied the judicial practice in cases of this category and draws conclusions regarding the possibility of applying the offsetting of reciprocal homogeneous claims to various property legal relationships.

Key words: *offsetting of homogeneous claims, homogeneity, indisputable, termination of obligations.*

Припиненням зобов'язання є погашення прав і обов'язків сторін, що становлять його зміст, внаслідок дії правоприпиняючих юридичних фактів [1, с. 419] Одним із способів припинення зобов'язання є зарахування зустрічних однорідних вимог, яке за правовими наслідками не відрізняється від виконання зобов'язання, здійсненого належним чином. Однак, попри те, що зарахування зустрічних однорідних вимог є досить поширеним способом припинення зобов'язання, формулювання відповідних норм законодавства не конкретизують змісту вимог для застосування цього способу припинення зобов'язань, зокрема й такої умови, як однорідність вимог, що зараховуються.

До відносин щодо припинення господарських зобов'язань застосовуються положення Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) з урахуванням особливостей, передбачених Господарським кодексом України (далі – ГК України). Главою 50 ЦК України та ст. 202 ГК України встановлено перелік найбільш поширених підстав припинення зобов'язань, серед яких зазначається й зарахування зустрічної однорідної вимоги, строк якої настав або строк якої не зазначений чи визначений моментом витребування. Стаття 601 ЦК України визначає, що зобов'язання припиняється зарахуванням зустрічних однорідних вимог, строк виконання яких настав, а також вимог, строк виконання яких не встановлений ніяк або визначений моментом пред'явлення вимоги. Отже, зарахування зустрічних однорідних вимог може здійснюватися за заявою однієї із сторін за одночасної наявності трьох умов, які

визначені законодавством: вимоги мають бути зустрічними, однорідними та за обома вимогами настав строк виконання або вони визначені моментом вимоги чи взагалі не містять строку. Однак у відповідних статтях ГК України та ЦК України не надається визначення терміну однорідності, не окреслюються ознаки чи критерії однорідності вимог, що зумовлює для суб'єктів зобов'язального правовідношення складнощі для практичної реалізації цього способу припинення зобов'язань. Саме тому слід звернутись до відповідних наукових доробків та правозастосовної діяльності.

У широкому розумінні сутність зарахування полягає в уникненні подвійної передачі речей одного роду. У літературі прослідковується однастайне розуміння того, що однорідність вимог пов'язується з предметами зобов'язання, які повинні бути однорідними у розумінні їх матеріального змісту [2, с. 471]. Тобто вимоги, предмет виконання яких є однаковим предметом зобов'язань, які зараховуються, мають бути однорідними [1, с. 420].

Однорідними є грошові вимоги, оскільки, як зазначив Верховний Суд України, грошові вимоги мають розглядатися як однорідні у силу недиференційованості грошей як предмета виконання зобов'язань. Гроші як предмет задоволення майнової вимоги мають ознаку заміненості, еквівалентності та інші властивості, що дозволяють проводити обмін та інші операції з ними. Отже, вимога про сплату грошей за загальним правилом є однорідною із іншою вимогою про сплату грошей. Якщо зобов'язання, які виникли між сторонами за укладеними договорами, є грошовими, то вони є однорідними [3]. Окремого з'ясування потребує застосування критерію однорідності вимог до грошових вимог, які виражені

у різних валютах. Загальний підхід до цього питання сформульовано Верховним Судом, який відмічає, що оскільки за фактичними обставинами справи зобов'язання сторін за договорами кредитної лінії та договором банківського вкладу (депозиту) підлягають виконанню у різних валютах – євро та доларах США відповідно, то такі вимоги не можна вважати однорідними з огляду на те, що євро та долар США, хоч і є грошовими коштами, є різними валютами, які згідно з умовами вказаних договорів не є рівнозначними [4]. В іншій справі Верховний Суд визнав однорідними зобов'язання за депозитними договорами, які виражені в гривні та євро, до зобов'язань за кредитним договором, вираженим у доларах США, з огляду на те, що позивач у погашення фінансових зобов'язань за кредитним договором приймав платежі в гривнях як належну оплату зобов'язання, вираженого у доларах, що підтверджується наявними у справі копіями платіжних доручень. Також умовами договору поруки сторони визначили оплату частини зобов'язань за кредитним договором, який виражений у доларах США, в інших валютах – гривнях або євро. Вказані фактичні обставини, на думку колегії суддів, можуть свідчити про те, що позивач у межах конкретних правовідносин за кредитним договором фактично визнав для себе доларове кредитне зобов'язання однорідним із зобов'язаннями та засобами забезпечення зобов'язань незалежно від того, в доларах, гривнях чи євро ці зобов'язання та засоби виконуються [5]. З аналізу правових позицій Верховного Суду у наведеній вище справі можна зробити висновки про те, що для визнання однорідними грошових вимог, виражених у різних валютах, визначальним є не факт фіксації у договорі валюти зобов'язання, а саме динаміка правовідношення, прийняття кредитором як належного виконання зобов'язання у валюті, відмінній від зазначеної у договорі.

Низка дослідників ширше інтерпретує поняття однорідності вимог, які зараховуються. Вчені вважають, що однорідними слід вважати вимоги за сукупністю критеріїв однорідності матеріального змісту цих вимог та однорідності підстав зобов'язання [6, с. 433]. На думку

А.Г. Яреми, В.Я. Карабаня, В.Г. Ротаня, юридично неоднорідними є грошова заборгованість за поставлені товари, виконані роботи, надані послуги та заборгованість, право на стягнення якої виникає на підставі рішення суду. Так, на думку суддів, право на стягнення заборгованості, підтверджене судовим рішенням і виконавчим листом або наказом господарського суду, виконавчим написом нотаріуса, має бути реалізоване в процесуальних формах, встановлених законодавством про виконавче провадження. Якщо воно у передбачених формах і в межах встановленого строку не реалізоване, то воно не припиняється, але і не може бути реалізоване, якщо тільки строк для пред'явлення виконавчого документа до стягнення не буде відновлений. Юридично неоднорідними також є цивільно-правові вимоги про оплату поставлених товарів, виконаних робіт, наданих послуг, з одного боку, і про стягнення неустойки за неналежне виконання зобов'язання, зустрічні вимоги, зміст яких складає цивільно-правова відповідальність — відшкодування шкоди, сплата відповідно до ст. 625 ЦК України процентів і сум індексації заборгованості, з іншого боку [2, с. 472].

Зазначені теоретичні висновки покладені в основу правових позицій при вирішенні справ цих категорій. Можна стверджувати, що сталою є практика щодо визнання неоднорідними вимог, які виникають із договірних зобов'язань та зобов'язань із відшкодування збитків, зарахування штрафних санкцій тощо. Апеляційний господарський суд визнав недійсним односторонній правочин – заяву фермерського господарства про припинення зобов'язання зарахування зустрічних однорідних вимог за договором, зокрема про припинення взаємних грошових зобов'язань товариства і фермерського господарства у сумі збитків унаслідок порушення товариством обов'язку щодо складання та реєстрації податкових накладних. У постанові суд з посиланням на частину 2 ст. 224 ГК України та частину 2 ст. 623 ЦК України зазначає, що вимога з відшкодування збитків може бути об'єктом зарахування за статтею 601 ЦК України лише у разі її визначеності, доведеності та безспірності, зокрема у випадку

наявності відповідного рішення суду або визнання такої вимоги (її розміру) іншою (зобов'язаною) стороною. Саме лише припущення однієї особи про наявність перед нею зобов'язання іншої особи з відшкодування збитків не є належним та допустимим доказом наявності збитків та не може підтверджувати існування такого зобов'язання [7].

Суди визнають також неоднорідними вимоги про стягнення пені, неустойки за невиконання або неналежне виконання зобов'язання за договором та сплату заборгованості за цим же договором за поставлені товари, виконані послуги тощо. У рішеннях зазначається, що нарахована відповідачем самостійно сума неустойки (штрафу, пені) за порушення позивачем строків поставки товару за своєю правовою природою відрізняється від заявленої позивачем вимоги про стягнення суми основного боргу, тому між цими вимогами відсутні ознаки однорідності [8].

Витоком відмовної позиції судів у справах про зарахування вимог із стягнення боргу за поставлені товари проти вимоги про стягнення штрафних санкцій за неналежне виконання цього зобов'язання слід вважати пункт 1.14 постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 17.12.2013 року № 14 «Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань», згідно з яким вимоги про сплату пені та передбачених частиною другою статті 625 ЦК України інших нарахувань у зв'язку з порушенням грошових зобов'язань, хоча й мають грошовий характер, але за своєю правовою природою не є основним зобов'язанням, а є заходом відповідальності за порушення зобов'язань, тому ці вимоги не можуть бути зараховані як зустрічні в порядку статті 601 ЦК України [9].

На думку автора, відмовна практика судів щодо припинення зобов'язання зарахуванням вимог із стягнення боргу за поставлені товари проти вимоги про стягнення штрафних санкцій за неналежне виконання цього зобов'язання є спірною. Верховний Суд неодноразово наголошував на тому, що характер зобов'язань, їх мета, зміст та види при зарахуванні не мають значення [10]. Аргументи, які доводять можливість зарахування зустрічних

однорідних вимог із стягнення боргу за поставлені товари, надані послуги тощо проти вимоги про стягнення штрафних санкцій за неналежне виконання цього зобов'язання, наведені в правових позиціях Верховного Суду, згідно з якими наявність та безспірність заборгованості, яка зарахована як зустрічні вимоги, підлягає встановленню судом при вирішенні спорів, що виникають у зв'язку із проведеним зарахуванням зустрічних однорідних вимог. Отже, з'являється така умова застосування зарахування однорідних вимог, як безспірність. Можна зауважити, що безспірність вимог як умова зарахування чинним законодавством не передбачена, а є результатом правозастосовної діяльності суду та склалась як розширене тлумачення однорідності вимог. Верховний Суд у цій же постанові визначає, що умова безспірності стосується саме вимог, які зараховуються, а не заяви про зарахування, яка є одностороннім правочином і не потребує згоди іншої сторони, якщо інше не встановлено законом або договором. Заява сторони щодо спірності вимог, які були погашені (припинені) зарахуванням, або щодо незгоди з проведеним зарахуванням з інших підстав має бути аргументована, підтверджена доказами. Така заява перевіряється судом, який вирішує спір про визнання недійсним одностороннього правочину із зарахування зустрічних однорідних вимог. Наявність заперечень однієї сторони щодо зарахування не є перешкодою для зарахування зустрічних однорідних вимог за заявою іншої сторони, а відмова цієї сторони від прийняття заяви про зарахування зустрічних однорідних вимог і проведення такого зарахування не має юридичного значення [11].

Узагальнюючи наведені вище правові позиції, можна стверджувати, що з'ясування розмірів штрафних санкцій сторін за неналежне виконання зобов'язань по договору як кредитором, так і боржником не повинно викликати значних складнощів. Так, зобов'язання кредитора та боржника предметно пов'язані договором як спільною підставою їх виникнення. Отже, встановлення розміру заборгованості за нарахованими штрафними санкціями за неналежне виконання грошового зобов'язання по оплаті за поставлені

товари, надані послуги, а також встановлення розміру штрафних санкцій за неналежає виконання основного зобов'язання щодо поставки товарів та виконання робіт пов'язується з дослідженням одних і тих же первинних документів – договорів, накладних, актів тощо, які склалися під час певної господарської операції. Отже, суд може безпосередньо дослідити ці документи та на їх підставі установити та зазначити у рішенні, чи існувала заборгованість боржника за невиконання основного зобов'язання щодо оплати за поставлені товари, виконані роботи тощо, а також заборгованість кредитора за неналежає виконання основного зобов'язання щодо поставки товарів та виконання робіт.

Дослідження судової практики зі застосування ст. 202 ГК України та ст. 601 ЦК України надає підстави для висновку, що інститут зарахування зустрічних однорідних вимог застосовується не тільки як спосіб припинення зобов'язальних правовідносин, що виникають із договорів, а й як спосіб припинення широкого кола майнових зобов'язань, зокрема таких, що виникають із сімейних, корпоративних відносин.

Судова палата Верховного Суду України дійшла висновку про можливість припинення зарахуванням зустрічних вимог подружжя. За фактичними обставинами справи одна з цих вимог виникла на підставі рішення суду, на підставі якого відкрито виконавче провадження про стягнення грошової компенсації за різницю у частках, яка склалась в результаті поділу спільного майна подружжя, а друга вимога виникає з обов'язку внесення на депозитний рахунок суду грошової суми у спорі про припинення права власності на частку у спільному майні подружжя відповідно до частин 4, 5 ст. 71 СК України та ст. 365 ЦК України. Колегія суддів також відмітила, що оскільки правило про однорідність вимог поширюється на їх правову природу, але не стосується підстави виникнення таких вимог, то допускається зарахування однорідних вимог, які впливають з різних підстав. Строк виконання таких вимог не настав, не встановлений або визначений моментом пред'явлення. Шляхом зарахування можуть припинятися зобов'язання на будь-якій стадії їх існування, навіть після порушення виконав-

чого провадження щодо виконання одного із зустрічних зобов'язань [12].

Найбільш яскраво прослідкувати розширення застосування зарахування зустрічних однорідних вимог як способу припинення зобов'язання можна на прикладі правового регулювання формування статутного капіталу товариства. У ст. 144 ЦК України, виключеній на підставі Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» № 2275 –VIII від 06.02.2018 року містилась норма про те, що не допускається звільнення учасника товариства з обмеженою відповідальністю від обов'язку внесення вкладу до статутного капіталу товариства, у тому числі шляхом зарахування вимог до товариства.

Зазначеної позиції чітко дотримувались і суди під час вирішення справ даної категорії. Так, Вищий господарський суд України визнав недійсним договір про зарахування однорідних зустрічних вимог за наступних обставин. Товариство отримало за договором з іноземною компанією позику в іноземній валюті. Пізніше статутний капітал товариства був збільшений шляхом внесення додаткового внеску учасником товариства – іноземною компанією. Був укладений договір про зарахування зустрічних однорідних вимог – «Борг проти вкладу». Іноземна компанія звернулась до суду про визнання договору про зарахування вимог недійсним. У вказаній постанові колегія суддів Вищого господарського суду України зауважила, що вимоги, про зарахування яких укладено спірний правочин, не є однорідними, адже зобов'язання із внесення коштів до статутного фонду товариства має іншу правову природу та матеріальний зміст, ніж зобов'язання позивача повернути суму позики. До того ж у ст. 144 ЦК України встановлено пряму заборону щодо припинення шляхом зарахування вимог до товариства зобов'язання учасника товариства з обмеженою відповідальністю щодо внесення вкладу до статутного капіталу товариства [13].

Правове регулювання формування статутного капіталу товариства зазнало значних змін, однак чинна на даний час ст. 18 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» прямо передбачає, що додаткові

вклади можуть вноситися шляхом зарахування зустрічних однорідних вимог між товариством та учасником та/або третьою особою. Умовою зарахування зустрічних однорідних вимог у даних правовідносинах є дотримання приписів ст. 601 ЦК України щодо зарахування вимог, строк виконання яких настав. Строком виконання зобов'язання по внесенню додаткових вкладів у статутний капітал стане дата, визначена рішенням загальних зборів учасників, але не більше ніж протягом одного року з дня прийняття рішення про залучення додаткових вкладів.

Низка дослідників безспірність як умову зарахування пропонує закріпити безпосередньо у законодавстві. Так, на думку Л.К. Жданкіної, зарахування як спосіб припинення зобов'язання має консенсуальний, тобто суб'єктивно-вольовий характер. Консенсуальність передбачає, що припинення зобов'язання відбувається за волевиявленням сторін, а не внаслідок дії непереборної сили чи об'єктивних обставин і зовнішніх факторів. Вчена пропонує доповнити ст. 601 ЦК України положеннями, які визначають порядок дій сторін по узгодженню зарахування [14, с. 38–39]. Думку Л.К. Жданкіної про консенсуальний характер зарахування розвиває А. Бірюкова, яка розмірковує, що правоприпиняючим фактом у конструкції зарахування зустрічних однорідних вимог має виступати зарахування зустрічних однорідних вимог, проведене за згодою обох сторін, а заява про зарахування повинна виступати інструментом застосування цього способу припинення зобов'язання. Дослідниця також пропонує внести зміни до ст. 601 ЦК України та окреслити стадію з'ясування безспірності зустрічних однорідних вимог як умову здійснення зарахування та момент припинення зобов'язання [15, с. 9].

Бачення консенсуального порядку зарахування розширення умов зарахування шляхом доповнення такої умови, як безспірність, викликає певні заперечення. Так, насамперед слід зауважити, що домовленість сторін як підстава при-

пинення зобов'язання регулюється ст. 604 ЦК України. Ми вважаємо, що запропоноване розуміння безспірності вимог як таких, розмір яких чітко визначений та узгоджений сторонами, значно звужуватиме можливість практичної реалізації даного способу припинення зобов'язань, оскільки це даватиме можливість недобросовісній стороні ухилитись від погодження припинення зобов'язання вказаним способом або на будь-якій стадії порушити провадження у справі про його оскарження. За змістом ст. 601 ЦК України для проведення зарахування достатньо волевиявлення однієї сторони на припинення зобов'язання та не вимагається зустрічного волевиявлення іншої сторони, адже обґрунтованість розміру вимог, які зараховуються, та наявність умов для зарахування можуть з'ясуватися сторонами у судовому порядку. Також вважаємо, що розуміння безспірності вимог повинно пов'язуватись не з оспорюваністю, тобто не з можливістю пред'явлення позову, а з можливістю швидко та достовірно встановити грошовий вираз вимоги. Також вважаємо, що запропоновані зміни до ст. 601 ЦК України будуть суперечити правовим висновкам Верховного Суду, відповідно до яких наявність заперечень однієї сторони щодо зарахування не є перешкодою для зарахування зустрічних однорідних вимог за заявою іншої сторони. Відмова цієї сторони від прийняття заяви про зарахування зустрічних однорідних вимог і проведення зарахування не має юридичного значення [16].

З огляду на викладене вище можна зазначити, що застосування зарахування допускається щодо однорідних вимог, які виникають: з різних підстав; на будь-якій стадії існування зобов'язання; для проведення зарахування достатньо волевиявлення однієї зі сторін зобов'язання; обґрунтованість та безспірність вимог, які зараховуються, є предметом дослідження суду; суб'єктивне ставлення сторони зобов'язання до заборгованості не має жодного правового значення для визначення її спірною.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар / за ред. розробників проекту ЦК України. Київ : Істина, 2004. 928 с.
2. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України / А.Г. Ярема, В.Я. Карабань, В.Г. Ротань. Т.2. Київ : А.С.К. ; Севастополь : Ін-т юрид. досліджень, 2004. 864 с.
3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 2 квітня 2019 року у справі № 918/539/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80987417>.
4. Постанова Великої палати Верховного Суду від 30.10.2018 року справі № 914/3217/16. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78112035>.
5. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 22.08.2019 року у справі № 915/146/15/ URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83822363>.
6. Цивільний кодекс України : коментар. Харків : Одиссей, 2004. 856 с.
7. Постанова Північно-західного апеляційного суду від 21 вересня 2021 року у справі № 903/169/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100032386>.
8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 13 листопада 2019 року у справі № 910/16135/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85586141>.
9. Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань : Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 17.12.2013 року № 14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014600-13#Text>.
10. Постанова Верховного суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 25 квітня 2019 року у справі № 918/541/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81435391>.
11. Постанова Верховного суду від 22 січня 2021 року у справі № 910/11116/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94489762>.
12. Постанова Судової палати Верховного Суду України від 24 лютого 2016 року у справі № 6-2784цс15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56128579>.
13. Постанова Вищого господарського суду України від 13 серпня 2014 року у справі № 905/7653/13. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/40174484>.
14. Жданкіна Л.К. Припинення зобов'язання шляхом зарахування однорідних зустрічних вимог : дис. ... кандидат. юрид. наук. Тернопіль, 2018 247 с.
15. Бірюкова А. Умови зарахування зустрічних однорідних вимог. *Підприємництво, господарство і право*. 2019 № 10. С. 4–10.
16. Постанова Верховного суду від 22 січня 2021 року у справі № 910/11116/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94489762>.